

SZELESTEI N. László,

A 18. századi magyarországi *respublica litteraria* (tudóslevelezések tükrében)

Megjelenési helye:

Ünnepi kötet Maróth Miklós hetvenedik születésnapja tiszteletére,
szerk. Fodor György, Sarbak Gábor, Budapest, Szent István Társulat, 2013, 145–152.

Magyarországon a 18. században (tudós társaságok és folyóiratok hiányában) a tudománnyal foglalkozók kapcsolatát szinte kizárólag a tudóslevelezés jelentette. A külföldre küldött levelek szinte kizárólagosan, belföldre pedig nagyjából latin nyelven íródtak. A tanulmány a magyarországi levelezési hálót térképezi fel, miközben jellemzi a levelek tartalmát, a levélírók egymáshoz és a tudományossághoz való viszonyát, a levélműfaj változásait.

Kulcsszavak: tudóslevelezés, tudományos közélet

Cím: szenal@btk.ppke.hu

18. századi magyarországi tudósaink levelezését vallatom a levélírók egymáshoz való viszonyáról. Tudóslevelek közé sorolom a res litterariával kapcsolatos leveleket: tehát az irodalomról, versekről szólókat éppúgy, mint a történeti művekről vagy természettudományról szólókat, az irodalomtörténészek által gyakran elemzett verses epistolákat, s kiemelten figyelek a levelezés azon szerepére, amelyet az a *historia litteraria* művelésében betöltött.

Vajon mi ma mennyire ismerjük a *respublica litteraria* 18. századi létmódját, annak külső történéseit, belső összefüggéseit? Nem térünk-e tévútra, amikor egy-egy levelezési folyamat kiragadott pontjából vonunk le következtetéseket, nem érzékelve e levélváltás helyi értékét a sajátos levelezési hálón? Megfigyeléseimet a *Magyarországi tudósok levelezése* című sorozat megjelent kötetei (és a további kötetek előkészületei) alapján állítottam össze, figyelve a levelezést is hátrahagyó személyekről megjelent szakirodalommal. A sorozatot Tarnai Andor indította, 1984-ben jelent meg a kutatás ezirányú fontosságát hangsúlyozó tanulmánya.¹

A levelezési háló bonyolult rendszert alkot. A csomópontokban általában tudománnyal/tudományokkal foglalkozó személy, gyűjtemény létrehozására, gyarapítására irányuló szándék, vagy folyóirat (pl. *Allergnädigst privilegirte Anzeigen*, *Ungrisches Magazin*) tartalmának feltöltése áll. Sok benne a tematikai és földrajzi területi elágazódás, ismétlődésekkel és találkozási pontokkal. Külföldi kapcsolódásai összeköttetést jelentenek a hazai és európai háló között. A történeti témával foglalkozókat érdekelték a világi és egyházi

¹ TARNAI Andor, *Tudóslevelezések a XVII–XVIII. században = A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században*, szerk. ZOMBORI István, Szeged, 1984, 118–126.

intézmények képviselői, gyűjtemények ismerői, mindazok, akiktől érdembeli segítséget remélhettek. Tudományszervezési kísérleteknél jól követhető a szakmai és a földrajzi területek lefedésére irányuló szándék. Az ilyenkor közzétett epistola invitatoria célja közös munkára ösztönzés.² A tudományos hírek mozgása figyelemmel kísérhető a hálózati pontok között.

A 18. századból ránk maradt levelezések különböző mértékben feltárt adatai alapján csomópontnak számított Bél Mátyás, a század közepétől Dobai Székely Sámuel, aztán egyre sűrűsödve, Weszprémi István, Horányi Elek, Katona István, Pray György, Cornides Dániel, Koller József, Benczur József, Czirbesz Jónás András, stb. A res litteraria forrásait őrző gyűjtemények kezelőit szinte törvényszerűen keresik fel, s ha az illető könyv- vagy levéltárnak maga is tudományos tevékenységet folytat, a háló kisebb-nagyobb csomópontját jelenti. Gondoljunk például Kollár Ádám Ferencre, a bécsi udvari könyvtár, vagy Rajcsányi Ádámmra, a Magyar Kamara levéltárának őrére. A század végén már nemcsak sűrűbbé, hanem többretegűvé, szakterületenként is tanulmányozhatóvá vált a háló, a szervezési központok szerepének megnövekedésével (Kazinczy Ferenc, Kovachich Márton György, Aranka György, stb.). Az irodalmi folyamatok kutatottsága messze megelőzi a többi területét.

Sajnos a magyarországi tudósok levelezéséről nem rendelkezünk áttekintő összegzéssel. Hasznos volna egy olyan kimutatás, hogy kinek, hol és mennyi, milyen jellegű levelezésére támaszkodhat az, aki 18. századi tudósunkkal foglalkozik. Néha nem maradtak ránk (vagy nem ismerjük) a kiemelkedő személyekhez írott leveleket, ám az általa írottakból köteteket rendezhetnénk sajtó alá.³ Hasznos volna a latin nyelvű költői levelezés számbavétele is.

A reneszánsz és barokk korban a levél a távollévők beszélgetése, a szellemi elit baráti érintkezése.⁴ Levélíró és címzett a respublica litteraria polgára, egymás barátja. A tanult fordulatok, a közös ismeretanyag már a levelezés megkezdésekor biztosította a beszélgetés (sermociniatio) közvetlenségét. Más alkalommal szóltam már a levélírás iskolai gyakorlásának fennmaradt emlékeiről. A humanisták által kiépített és a barokk korban is folytatódó respublica litterariában a tudós közélet tagjai egyenrangúak: közös műveltség, közös értékrendszer, azonos életmód (legalábbis vágyakban), valamint a közös latin nyelv

² Nyomtatott felhívással igyekezett munkatársakat szerezni már Bél Mátyás (*Historiae linguae Hungaricae libros duos [...] edere parat*, Berlin, 1713; *Epistola ad amicum Lipsiensem de infecto opere suo de Hungariae*, Lipcse, 1718; *Prodromus*, Nürnberg, 1723.) és Fischer Dániel (*Epistola invitatoria eruditibus Pannoniae dicata...* Brigae, 1732) is.

³ A még nem publikált, együtt őrzött levelezések katalógus-szerű (részletező) leírása kedvet ébresztene a témával való foglalkozáshoz, ennek elszórt adatokkal való folyamatos kiegészítése pedig jelentős forrásbázis-bővülést jelentene.

⁴ *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, hrsg. von Gert UEDING, Band 2, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1994, 71. (W. G. Müller)

révén. A tagok közti kapcsolatot nagyon gyakran a távollévők kölcsönös beszélgetésére (absentium amicorum mutuus sermo) korlátozódott. Ha a levelekről lefejtjük a tanult formulákat, felsejlik két személy valódi kapcsolata, annak mélysége vagy felszínessége.

Az értelmiségi életmódot gyakran korlátozták az anyagiak. Pozitív és negatív megfogalmazást is idézhetünk. Szilágyi Sámuel 1753-ban Medgyesre hívta Dobai Székely Sámuel. Így jellemezte saját helyzetét: „Házasságról le mondtam, könyveket válogattam gustusomhoz, fél esztendőt a táblai Sessiokon töltök, fél esztendőm recreatio, mely vagy in scrutandis naturae arcanis, vagy in antiquitatum admirationibus, vagy librorum lectione occupantur.”⁵ Általában azonban (miként ma is) a panaszkodás a jellemző, sok a külső elfoglaltság: s nemcsak a mentegetőzések eleme ez, hanem a tényleges helyzetet jellemzi. Nagyon kevesen engedhették meg maguknak a kenyérkereső állás mellőzését. „Theologia dat kleba” – fogalmazta meg Sinai Miklós Debrecenben, megjegyezvén: „sokan tartják nálunk is”.

A levelek tartalma és megformáltsága nemcsak a levélíró tehetségétől függ, hanem a címzett befogadóképességétől is. A respublica léte barátok közötti hitvitát, irodalmi eszmecserét is lehetővé tett. Földesi Ferenc a jezsuita szerzetes Bíró István és a református főgondnok Lázár János 1760-as években folytatott levelezéséből meggyőzően mutatta ki, hogy elfoglaltságuk növekedése, az alkotó csend (otium) megszűnése levelezésükben együtt járt a litterae elegicae (költői levélváltás) abbamaradásával és a litterae familiares előtérbe kerülésével. Lázár János Ovidiusra rájátszva írta, hogy a barátság ápolása műalkotás.⁶ Számára az alkotáshoz szükséges nyugalom színhelyét jelentette Szeben-közeli drassói kastélya. Horányi Elek számára a péceli Ráday-kastély jelentett kellemes visszavonulási helyet.⁷

Igazi tudós fecsegés tanúi vagyunk Dobai Székely Sámuel és Cornides Dániel közötti leveleket olvasva.⁸ Másik véglet a lakonikus rövidség. Például Perliczi János Dániel a

⁵ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban: OSZKK), Quart. Lat. 784/3, f. 107.

⁶ Lázár levelében olvasható: „Colamus amicitiam, quam nec Jovis ira, nec imbres, nec poterunt venti, nec edax abolere vetustas” (Ovidius Metamorphosésének epilógusára rájátszás: *Iamque opus exegi, quod nec Jovis ira...*), vagyis „a barátságot művelni annyi, mint művet alkotni, a barátság önmagában is humanistához méltó tett.” FÖLDESI Ferenc, *Hitvita és költészet – barátok között: Lázár János és Bíró István levelezése = Magyarországi tudósok levelezése a 18. században: Tanulmányok*, szerk. SZELESTEI N. László, Budapest, SZENAL, 2006, 51.

⁷ Horányi péceli keltezéseiben: „in recessu amoenissimo”.

⁸ Csak a Dobai által írt leveleket ismerjük hiánytalanul. Evangélikus Országos Levéltár, Arch. gen. eccl. V/36/3. 1764. február 7-én így írt Dobai: „Nosti bibliophiliam, si placet, et non bibliomaniam meam, nec sum plane infelix in componendis libellis.” Az 1764. márc. 23-i levélben pedig ez olvasható: „Nosti dilecte Cornidis bibliomaniam meam; credo Te quoque amice optime eodem morbo infectum.”

befolyásos ember iránti csodálattal emlegeti és idézi azt a rövid választ, amelyet Bécsből Gerhard van Swiententől kapott.⁹

A szokásos kritikát is meghaladóan kell fogadnunk a fecsegés során tudomásunkra jutott adatokat, melyek közt bőségesen akadnak hallomásból származók. Példákkal szemléltetem ezt. Gerhard Cornelius Driesch és Jeszenák Pál ügyvéd közös bécsi útján került szóba, hogy az Erdődy Gábor egri püspök által lefoglaltatott Komáromi Csipkés-féle, Leidenben 1718-ban nyomtatott Bibliából Erdődy 100 példányt adott Jeszenáknak, aki ezt titokban széteszthatta.¹⁰ Az Erdődy püspökről kialakított képbe ez nem nagyon fér bele. Ugyanakkor az említett Bibliából fennmaradt példányok nagy száma Jeszenák elbeszélésének igaza mellett szól. Más. Vajon tényleg olyan nagy súllyal esett latba az Acsády Ádám veszprémi püspök, kancellár elleni vádak közt annak gyakori színházlátogatása (comoedias frequentaret cotidie), amint azt Gerhard Cornelius Driesch írja?¹¹ Mindenesetre a Bécsben és Pozsonyban élő Acsády 1732-ben kénytelen volt lemondani kancellári tisztségéről. A kegyvesztés okáról Acsády monográfiája nem tud semmit.¹²

A levelekben emlegetett művek egy részét hiába keressük a szakirodalomban. Néha nagyon pontos és fontos információkat kapunk. Például a Rezik János, Matthaides Sámuel által készített *Gymnasiologia* nyomdakész kéziratát Rotarides Mihály szorult anyagi helyzetében eladta, az végül 1746-ban a lipcsei városi könyvtárba jutott.¹³ Tényleg Köleséri Sámuel művéhez mérhető Piere József jezsuita szerzetes *Metallurgia Hungaricája*? Mit takar az 1544-es possessor-bejegyzést tartalmazó, magyar nyelvű *Graduale Hungaricum* kézírata?¹⁴

A kérdések felvetésekor különösen fontos, hogy a levelezési hálón terjedő híradásláncolat kiindulási pontját megtaláljuk, mert abból érdemes kiindulnunk.

A tudósok levelezésének gyakori velejárója a melléklet, ami lehet tudományos érdeklődésre igényt tartó könyv, kézirat, régiség, természeti kincs, stb., vagy a barátság egyéb

⁹ Perliczi Weszprémi Istvánhoz írt levelében idézte: OSZKK, Quart. Lat. 1980/I, 111v–112.

¹⁰ OSZKK, Fol. Lat. 1649/II, nr. 243, 3. j.

¹¹ OSZKK, Fol. Lat. 1649/I, nr. 69, 1. j.

¹² PETRÁK Mihály, *Acsády Ádám veszprémi püspöksége*, Veszprém, 1949, (A Veszprémi Egyházmegye múltjából, 13), 10–11.

¹³ Evangélikus Országos Levéltár, Arch.Gen. Eccl. V/36/3. f. 37. Dobai Székely Sámuel Cornides Dánielnek, 1765. máj. 31. „Gymnasiologia Rezikiano-Mattheidesana in duobus exemplaribus pro typoscriptis devenerat ad manus Michaelis Rotarides Göröriensis, qui paupertate pressus decem thaleris Mascovii die octava Octobris 1746 Lipsiae vendidit, ac per Mascovium in Bibliothecam Senatus Lipsiensis data. Haec Diario Rotaridesiano didici.”

¹⁴ Dobai Székely Sámuel többször említi a kéziratot jegyzékeiben és leveleiben. Jellemzi, leírja Koller Józsefnek címzett, 1770. július 15-én kelt levelében is. (OSZKK, Quart. Lat. 1508. f. 26.) – Nem sikerült összefüggést találni a szintén Dobai gyűjteményéből származó (egyik középkori formuláriumának kötéséből kiáztatott, az 1540-es évek első feléből származó magyar nyelvű graduál-töredékek között. Vö. SZELESTEI N. László, *Töredékek a pécsi Püspöki Könyvtár formuláriumának kötéséből*, Magyar Könyvszemle, 1982, 93–99; DOBSZAY László, *A magyar graduál-irodalom első emléke*, Uo., 100–112.

jele. Magyarországról külföldieknek az utóbbit leggyakrabban a tokaji bor jelentette. Friss könyvekről szó esik a levelekben, így például Sajnovics János *Demonstratiójáról*, Bessenyei György tragédiáiról, stb., minden megjegyzés nélkül.

A partnerek nagyon eltérő társadalmi helyzete esetében a levelezés szokásos hangneme és formája változhat. Gyakori eset, amikor egy szegény értelmiségi nálánál jóval rangosabb vagy módosabb személyt, felkérésre, folyamatosan tájékoztat, s tájékoztatásait levelek formájában megfogalmazva küldi el. A politikai követjelentésekhez hasonlóan ezekben a levelekben rövidebbek a formulás részek, a jelentések sora naplószerűvé válik, vagy a történeti leírásokhoz közelít, a tudóslevél-jelleg meg is szűnhet.

Nem ritka, hogy a levelekben a műveltség nemesítő szerepéről (de nobilitate litteraria) olvashatunk, általában az alacsonyabb rangúak, anyagiakban szűkölködők tollából. Érdeemes volna az itt-ott előforduló önözés okait vizsgálni. Tapasztalatom szerint ritkán élhette meg a respublica litterariában urával való egyenrangúságát egy személyi titkár, vagy más alkalmazott. A levelezésekben gyakran olvashatunk az értelmiségiek keserűségről, elismertségre és rangra, nemességre vágyásáról,¹⁵ a főurak nemesi származású házitanítót kereséséről.

A tudós közélet a jelzett gondok ellenére összehozott olyan személyeket, akik a valóságos életben társadalmi, vallási vagy egyéb okok miatt távol voltak egymástól. A vallási felekezetek képviselői egyre gyakrabban tették túl magukat a tanbeli különbségeken.

A levélíró tudatosan is változtathat a kölcsönösség bevett gyakorlatán. Konkrét címzethez szól, de mondandóját nemcsak neki szánja, a nyilvánosságra kacsint, sőt a mondandó eleve elsődlegessé válása esetében a levél már csak formai keret marad. A levélműfaj ezen mozdulatairól bőségesen olvashatunk hazai szakirodalmunkban is. Irodalom- és művelődéstörténet-írásunk a levelezésekre részben irodalmi értékük, részben a bennük rejlő sokirányú forrásadatok miatt figyelt föl: például Pázmány Péter *Öt szép levele*,¹⁶ II. Rákóczi Ferenc levelei,¹⁷ Mikes Kelemen *Törökországi levelek* című műve,¹⁸ Kazinczy Ferenc levelezése kapcsán.¹⁹ A fiktív levelek, a verses levél és a levélregény jelentős szerepet játszott

¹⁵ Legérdekesebb talán Bél Mátyás ezen irányú sikertelen törekvése.

¹⁶ PÁZMÁNY Péter, *Öt szép levél*, utószó és jegyz. BITSKEY István, Budapest, Európa, 1984.

¹⁷ Különösen tanulságos HOPP Lajos recenziója (*II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei*, szerk., bev. KÖPECZI Béla, Budapest, 1958 = MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának közleményei, 1958, XV, 252–258).

¹⁸ MIKES Kelemen, *Törökországi levelek*, bev. HOPP Lajos, Budapest, Szépirodalmi, 1980; HOPP Lajos, *A Törökországi levelek műfaji problémái* = MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának közleményei, 1958, XV, 129–152.

¹⁹ MEZEI Márta, *A levél műfaj és a Kazinczy-levelezés az 1810-es években* = *Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc, MARGÓCSY István, Budapest, Szépirodalmi, 1990, 35–58.

a magyar irodalom történetében is. A 18. század végéről ponyvára került és kéziratban maradt magyar nyelvű levélregényt is ismerünk.

A 19. sz. első évtizedéig az irodalmi nyilvánosság határai kijelöletlenek voltak. De nemcsak ezért nincsenek a 18. századból viták erről.²⁰ A partnerek egymást segítették elküldött adataikkal, a barátság pedig szinte kötelezte a közzevőt segítőjének megnevezésére. Nagyon ritkán fordult csak elő az íratlan szabályok megszegése: ilyenkor a levelezés, a közös munka megszűnt. Hasonlással élve: Ha én valamit elmondok egy konferencián, az már nyilvánosság, de nem olyan mértékű és érvényű, mint mikor az elmondottak megjelennek. Valahogy így lehetett ez a 18. században is. A nyilvánosságot a kinyomtatott, mindenki számára közzétett szöveg jelentette. Aki tudóstársával közölte észrevételeit, felfedezéseit, új és érdekes adatait, az számolt azzal, hogy a levelezésláncon ezek továbbgyűrűznek. A hírnév megszerzésének ez is lehetett egyfajta útja. Több olyan a tudós világban nagyra becsült személyről szólhatnék itt most, akinek nem volt írásokkal mérhető tudományos tevékenysége. A legjellemzőbb példa erre Dobai Székely Sámuelé, aki az 1760-as években a magyarországi tudóslevelezések egyik központi alakja volt. Fiatalkorában katonai szakkönyvet fordított, ezen kívül nincs megjelent műve, ám segítőkészen bocsátotta társainak rendelkezésére nagyon jelentős hungarica-gyűjteményének adatait. Ezt nyilvánosan (azaz művekben) köszönték meg neki, nem csak levélben. Néha elmaradt a köszönetnyilvánítás. Tsétsi Jánost, az állásából felfüggesztett sárospataki tanárt Bod Péter annak ellenére elmarasztalta, hogy az adatokkal segítette őt. A megkeseredett öregúr Weszprémi István kérése előtt már elzárkózott: „... amit tudott azt Bélnek,²¹ Szászkinak²² és Bodnak megmondotta, nemhogy megköszönték volna, de ellenben szomorú jutalmát adták, nevezetesen Bod Péter a *Magyar Athenasában*, akit Tsétsi Uram harminc akasztófára méltónak ítélt lenni azért, amit ott írt felőle Bod Péter Uram.”²³ A köszönet elmaradásáról más panaszokat is ismerünk.

²⁰ Vö. HILÓCZKI Ágnes, „*Én írok levelet magának*” – A tudós levelezés és a nyilvánosság kapcsolata Romy Károly György levelezésében = *Magyarországi tudósok levelezése*, (6. j.), 56–57; THIMÁR Attila, *Statisztika, számítógép, irodalomtörténet* = Uo., 115–117.

²¹ Ti. Bél Mátyásnak, akinek *Notitia...* című művének adatközlői közé tartozott ifj. Tsétsi János sárospataki professzor.

²² Tomka Szászky János (1700–1762), a pozsonyi evangélikus gimnázium történész és földrajztudós tanára szintén Bél Mátyás munkatársai közé tartozott.

²³ Weszprémi István levele Dobai Székely Sámuelnek, OSZKK, Quart. Lat. 784/3, f. 161. – BOD Péter, *Magyar Athenás*, Szeben, 1766, 312: „A 'Pataki Professorságból ez a' nagy tudományú és hasznosan tanító ember ki esett még 1737-dik esztendő tájban, nem annyira irigyei és rosz-akarói, mint a' maga megátalkodott kemény indulatja miatt, a' ki mástól senkitől függeni nem akart; az időtől fogva nagyobbára az Istent félő embereknek adakozásokból él. Tsak igaz az, hogy a' jó illatú feje liliomnak is vagy fekete árnyéka: a' hasznos tudós emberekben-is vagy erőtlenség, a' mellyel mind magának 's mind másnak küszködni kell.”

Tudományos módszerek ütközése vezethetett olykor szakításhoz. Bél Mátyással például azért nem volt hajlandó együtt dolgozni Fischer Dániel, mert Bél természettudományos tanulmányokat is irodalmi módszerekkel dolgozott egybe.²⁴ Általában az a jellemző, hogy ha valaki a szokásosnál nagyobb mértékben támaszkodik a másik féltől kapott levelekre, akkor nem elégséges az utólagos írásbeli köszönetnyilvánítás. Czirbesz Jónás András előzetes engedélyt kért Cornides Dánieltől arra, hogy a tőle kapott adatokat felhasználhassa az *Ungrisches Magazinban Ungarische Briefe* címmel írt sorozatába.²⁵ Máskor arra volt kíváncsi, hogy kettejük levelezésének kiadásához mit szól Cornides, azokat 50–60 példányban, barátok közti szétosztásra, a nevek elhallgatásával szeretné kinyomtatni.²⁶ (Cornides véleményét nem ismerjük.) Iglón Czirbesz számára saját könyvein kívül a levelezés az egyetlen tudományos konzultálási lehetőség.²⁷ Bíró István szintén megkérdezte Lázár Jánostól, közzéteheti-e kettejük levelezését. Lázár a kiadáshoz anyagi támogatást is ígért.²⁸

Korabeli levelezések megjelentetési szándékáról, levelezések sajtó alá rendezéséről több esetben szó esett, tényleges megjelenésre azonban nem került sor. Gerhard Cornelius Driesch, Esterházy Imre primás titkára, egész életében rendezgette levelezését, több kötetet összeállított, de csak a Magyarországra kerülése előtti korszakból jelent meg egy kötetecske (innen ismerjük Leibniz-cel való kapcsolatát). Bél Mátyástól és Kolinovics Gábortól decasokba rendezett kézirat maradt ránk, Perliczi János Dániel elkészítette apósának, Moller Ottó Károlynak Christian Kortholttal folytatott levelezésének jegyzetelt kéziratát, de a kötet hollétéről nincs tudomásunk. Híresztelték az is, hogy Bél Mátyás kiadja Krman Dániellel folytatott levelezését.²⁹

A 18. századi kutatások érdembeli előrejutását nagyban segítik a ránk maradt levelezések. Belőlük ismerhettük meg Bél Mátyás és Weszprémi István műveinek elkészülési, megjelenési folyamatait. A levelezési háló a fő forrás tudományszervezési, folyóirat-alapítási

²⁴ Vö. TARNAI Andor, *Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve*, Magyar Könyvszemle, 1956, 1–18.; SZELESTEI N. László, *Bél Mátyás, a tudományszervező*, Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1984/85, 272.

²⁵ MTA Könyvtára, Kézirattár, Magyar irodalmi levelezés, 4r. 60, nr. 94. (1781. júl. 21.)

²⁶ Uo., nr. 86. (1776. márc. 5.)

²⁷ Uo. „Ich habe in meiner ganzen Gegend keinen einigen Freund, den ich in diesem Fach der Wissenschaften zu Rathe ziehen könnte; keine andere Büchersammlung auch nicht, auser meine eigene Bibliothek.”

²⁸ FÖLDESI, *i. m.*, (6. j.), 50–52.

²⁹ Oertel János Gottfried besztercebányai lelkész 1725-ben, a Bél elleni támadások idején írta az alábbi sorokat Krman Dánielnek: „Et ab alio magni Nominis Viro, cui Belius est in Delitiis, accepi, Belium velle omnes Litteras Excellentissimae Dignitatis Vestrae typis edere, et hoc pacto ostendere, quam amice Excellentissima Dominatio Vestra antea cum eo conspiraverit...” Bratislava, Štátny ústredný archív, Rod. Zay, Rkp. 48. (= Epistolarum tomus XIII. Lautsekianus), f. 601. (1725. jan. 19.)

kísérletekhez, gyűjtemények gyarapításához.³⁰ Segítségével érthetjük meg, hogy adott feladat szóba kerülésekor a tudós közélet képviselőinek egyeztetettnek tűnő a véleménye, levelezési csomópontonként kiszámítható, hogy kit kérdeznek meg. Például Tomka Szászky János Geográfiáját Landerer kérésére adta ki Severini János, aki az 1777-ben megjelent mű javítására 1773-ban az alábbi személyeket kérte: Erdély – Cornides Dániel, Horvátország – Kerchelich Boldizsár, Dunántúl – Farkas soproni ev. rektor, Tiszántúl – Hatvani István. Csak érdekességként: Bod Péter 1760-ban Cornidesnek az 1748. évi kiadás Erdélyt érintő hibáiról is írt. Teleki József Severininek 1776. március 21-én kelt levelében tette meg ugyanezt. A kiadványban Severini Kerchelichnek és Cornides gazdájának, Teleki grófnak mondott köszönetet.³¹

Sok nagyon jelentős tudósunk tevékenységének kutatásával vagyunk adósak. Néhány nevet sorolok fel azok közül, akiknek nagyobb mennyiségű, és életművük, vagy tudományos módszerük szempontjából is jelentős mennyiségű levelezése maradt ránk, tehát sok a tennivaló megismerésükhöz, levelezésük kiadását tudomásunk szerint még nem vették tervbe: Pray György, Katona István, Wagner Károly, Horányi Elek, Szarka János, Koller József, Czirbesz Jónás András, stb. Néhány esetben a levelezés nagy mennyisége miatt a kiadás csak részletenként képzelhető el. Újabban így jelent meg Dobai Székely Sámuel és a debreceniek; ugyanő és Kaprinai István levelezése. De nemcsak a *Magyarországi tudósok levelezése* sorozathoz kapcsolódva kutatjuk ezt a forrástípust. Palásthy Márton Koppi Károlynak írt leveleinek teljes szövegű kiadása új értelmezést tett lehetővé;³² Stohl Róbert Péteri Takáts József irodalmi és nevelési irányultságú levelezését vizsgálta,³³ Kakucska Mária Orczy Lőrinc a tudós levelezéstől távol eső leveleit adta ki. Fridvalszky Jánosról jóval árnyaltabb lehetett volna a 2003-ban közzétett monográfia Fridvalszky minerológiai és történetírói tárgyú levelezésének figyelembe vételével.³⁴ Két korábban megjelent kiváló munkát, Csanak Dóra Teleki Józsefről³⁵ és V. Windisch Éva Kovachich Márton Györgyről³⁶ írt monográfiáját

³⁰ Vö. SZELESTEI N. László, *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon, 1690–1790*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1989 (Az OSZK kiadványai, Új sorozat, 4).

³¹ F. CSANAK Dóra, *Két korszak határán: Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*, Budapest, Akadémiai, 1983 (Irodalomtörténeti könyvtár, 38), 467; SZELESTEI N. László, *Bod Péter levele Cornides Dánielnek*, Magyar Könyvszemle, 1989, 297–298.

³² *Fejezetek egy leveleskönyvből: Palásthy Márton levelei Koppi Károlyhoz, 1780–1783*, sajtó alá r. BALOGH Pirokska, Szeged, 2008 (Fiatal filológusok füzetei, XVIII–XIX. század, 3).

³³ PhD-értekezésében, Szegeden.

³⁴ CSETRI Elek, FRIVALDSZKY János, id., *A köz hasznára – az ég kegyelmével: Fridvalszky János a jezsuita, tudós és feltaláló (1730–1784)*, Budapest, METEM, 2003 (Metem Könyvek, 42).

³⁵ Lásd a 31. jegyzetben.

³⁶ V. WINDISCH Éva, *Kovachich Márton György, a forráskutató*, sajtó alá r. GLATZ Ferenc, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1998 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 24). A mű V. Windisch Éva 1971-ben megvédett kandidátusi értekezése.

mindenképp meg kell említenem, mert bennük a szerzők nagy mennyiségű tudóslevelezést használtak fel.

Az irodalmi és tudományos élet intézményesülése során változott a helyzet. A folyamatban (például Kazinczy Ferenc leveleiben) észlelhető, hogy közös munkálódásról, közös célokról és barátságokról írva a címzett nemcsak a megszólított egyedi személy. Ezáltal azonban elhalványodott a tényleges levelekre jellemző közvetlen személyesség. Mezei Márta meggyőzően mutatta ki, hogy Kazinczynál a közlendő hír, a saját önarckép megformálása, a kulturális étellel kapcsolatos állásfoglalás többnyire mellékessé teszik a címzettet.³⁷

³⁷ MEZEI, *i. m.*, (19. j.), 47. sk.